

Zini, sargā, copē!

Mazāk zināmie Salacas dzīvie dārgumi

Salacu ierasti izceļ kā Eiropas nozīmes lašupi, runā arī par taimiņu un nēģu populāciju. Taču upe, tās piekrastes pļavas un meži ir mājvieta arī daudzām citām interesantām sugām. Par Salacas mazāk zināmajiem iemītniekiem stāsta projekta *LIFE IS SALACA* bezmugurkaulnieku eksperts **Dāvis OZOLIŅŠ**, vadošā biotopu eksperte **Linda UZULE** un vadošais zivju eksperts **Kaspars ABERSONS**. – *Salacas galvenā vērtība ir tā, ka upe ir straujtece visā garumā, tādēļ tajā ir salīdzinoši liela bioloģiskā daudzveidība. Tas ir vispārzināms indikators – jo lielāks sugu skaits, jo labākā ekoloģiskā stāvoklī ir upe,* – norāda D. Ozoliņš.

Bezmugurkaulnieki

Salacā un tās pietiekās sastopamas divas lielo gliemeņu grupas – perlamutrenes, kam ir slēdzējzobi, kas darbojas gluži kā eņģes, un bezzobes, kuru čaulas iekšpuse ir gluda. Šīs gliemenes var dzīvot vismaz padzīvēti gadu. Tās atfira ūdeni, to filtrējot un apēdot mikroskopiskās aļģes un sīkas organiskās daļiņas. – *Gliemeņu stāvokli pašā Salacā ir grūti novērtēt upes dziļuma un caurdzamības dēļ. Ir aizdomas, ka tām te klājas slīktāk nekā agrāk,* – pieļauj pētnieks. Gliemenēm nepieciešama grantaina vai smilšaina grunts, kurā ierakties, bet Salaca ir akmeņaina upe, turklāt tās straujteču aizaugšana ar ezermeldru samazina perlamutrenēm un bezzobēm piemērotu dzīvesvietu platību. Tām ir svarīga arī ūdens kvalitāte, īpaši vairošanās laikā. Bezzobes rada desmitiem tūkstošu sīksīku kāpuru jeb glohīdiju, bet biežā perlamutrene – pat 100 000. No visiem kāpuriem par pieaugušo gliemeni gan izaug tikai viena līdz trīs. Kāpuriem to attīstības ciklā nepieciešamas zivis – tie dažas nedēļas parazitārā stadijā pavada zivju žaunās, līdz sāk patstāvīgu dzīvi. Bezzobju kāpuri pieķeras arī zivju krūšu spurām.

Biezā perlamutrene ir iekļauta Eiropas Savienības nozīmes un Latvijas īpaši aizsargājamo sugu sarakstā. Šai lielajai gliemenei ir bieza čaula, kas sasniedz 6–10 cm garumu. Atsevišķos ārstu pētījumos minēts, ka tā var nodzīvot pat 40 gadus. Salacā sastopamas arī ķīļveida un slaidās perlamutrenes.

Upju bezzobe ir neliela – tās čaula var sasniegt 8 cm garumu, taču, raugoties no sāna, tā ir ļoti plāna. Salacā ir arī ezera bezzobe.

Salacā bieži sastopams **upes raibgliemezis**, kas iekļauts Latvijas īpaši aizsargājamo sugu sarakstā. Tas visbiežāk dzīvo straujos un krāčainos upju posmos, piestiprinoties pie akmeņiem. – *Ja no Salacas ūdens izceļ akmeņi, tad tieja garantēts, ka uz tā sēdēs upes raibgliemezis,* – teic D. Ozoliņš. Šī gliemeziņa čaula var sasniegt aptuveni centimetra garumu. Salacā sastopams arī **upju micšgliemezis**, kura čaula atgādina rūķa cepuri. Tā čaulas augstums ir tikai daži milimetri. – *Šīs abas sugas norāda uz labiem skābekļa apstākļiem ūdenī. Latvijā tām klājas labi, jo ir gana daudz atradņu visā valstī,* – norāda bezmugurkaulnieku eksperts.

Salacā mīt arī vairākas **viendienišu**, **strauļteņu** un **maksteņu** sugas. Šie ūdens

kukaiņi norāda uz upes bioloģisko daudzveidību un ekoloģisko kvalitāti, turklāt to kāpuri ir nozīmīga barības bāze lašveidīgo mazuļiem. Kukaiņu kāpuru klātbūtni Salacas trīs posmos – Vecsalacā, Skaņaiskalnā un Vecatē – uzrauga kopš 80. gadiem. Ja viendienišu un maksteņu kāpuru ir gana daudz, tad strauļteņu skaits ir sarucis. Iemeslu noteikšanai būtu nepieciešama sīkāka izpēte. Pieaugušo viendienišu, strauļteņu un maksteņu mūžs ir ļoti īss, bet kāpura attīstības stadijā tie pavada visilgāk – no dažiem mēnešiem līdz gadam, bet atsevišķu sugu kāpuri pat divus vai trīs gadus. Lielākā daļa šo ūdens kukaiņu kāpuru pārtiek no mikroskopiskajām aļģēm, ūdensaugiem un ūdenī iekritušām koku lapām, bet daļa sugu ir plēsēji.

Vasarā – siltā, sausā un saulainā laikā – pie Salacas un virs tās ūdeņiem aktīvi medī **zaļā upjuspāre**, Eiropas Savienības nozīmes un Latvijā īpaši aizsargājama suga. Tās ķermeņa garums sasniedz 5–6 cm. Atsevišķos Salacas posmos tā ir diezgan izplatīta. Šīs spāres kāpuri biežāk sastopami Salacas pietiekās, taču tos var novērot arī atsevišķos šīs upes posmos. Kāpuri ir plēsēji un savu upuri – citu bezmugurkaulnieku – tie nevis meklē, bet nogaida.

Augi, ķērpji, sēnes un sūnas

– *Salacas piekrastē ir bagātīga daba. Mežos, pļavās un upes pieteku krastos mājvietu radušās daudzas augu, sēņu, ķērpju un sūnu sugas, tostarp retas un īpaši aizsargājamas. Katrai ir sava nozīme ekosistēmā, un kopā tās veido unikālu, saudzējamu mantojumu. Jo vairāk uzzinām par dabas daudzveidību mums līdzās, jo labāk spējam to novērtēt un pasargāt nākamajām paaudzēm,* – norāda L. Uzule.

Aprīlī un maijā uzmanību piesaista **meža silpurene** – augs ar zilgani violetiem zvanveidīgiem ziediem un smalkiem, mīkstiem matiņiem klātiem stublājiem. Tā parasti ir tikai 7–20 cm augsta un vislabprātāk aug sausos, gaišos priežu mežos un meža ceļu malās, kur ir pietiekami daudz gaismas. Meža silpurene Latvijā ir reta un aizsargājama. Sugu apdraud piemērotu augšanas vietu aizaugšana, intensīva mežsaimniecība, kā arī augu noplūkšana un izrakšana.

Pavasārī Salacas piekrastes mežos ieraugāma vēl viena Latvijā reta un īpaši aizsargājama suga – **laksis** jeb meža ķiploks, kam ir koši zaļas lapas un izteikts ķiploku aromāts. Maijā un jūnijā sākumā tas uzzied ar baltiem, čemurā sakārtotiem ziediem. Lakšiem patīk auglīgas augsnes un ēnainas augšanas vietas, īpaši platlapju meži un meži upju ieleju nogāzēs. Savvaļā augošus lakšus nedrīkst plūkt, griezt vai izrakt arī personīgi lietošanai. Ja šo augu vēlas audzēt savā dārzā, to iespējams iegādāties kā legāli pavairotus stādus vai sēklas.

Dabiskos, maz pārveidotos lapu koku mežos ļoti labi jūtas īpaši aizsargājamais **parastais plaušķērpis**. Tā lielā, lapveidīgā krokotā virsma ar tīklveida rakstu atgādina cilvēka plaušu alveolas. Šī līdzība senatnē radījusi priekšstatu par ķērpja ārstnieciskajām īpašībām. Tautas medicīnā to izmantoja dažādu elpceļu kairinātāju, tostarp klepus, ārstēšanai. Plaušķērpja dzīvotnes

var apdraudēt vecu lapu koku izciršana, kailcirtes un gaisa piesārņojums.

Uz vecu koku mizas reizēm var pamanīt pelēcīgi zaļu krevveidīgu ķērpju ar sīkiem, melniem punktiņiem. Tas ir īpaši aizsargājamais **asinssārtais mikoblasts**. Tā īpatnība atklājas, aplūkojot ķērpja auglķermeņus tuvāk. Zem melnās virskārtas redzams spilgti sarkans pigments, kas sugai devis nosaukumu. Šis ķērpis vislabāk jūtas vecos, mitros un pārmitros mežos, kur tas aug uz koku mizas, visbiežāk uz melnalkšņiem un bērziem. Tas ir neliels, bet nozīmīgs dabisko mežu iemītnieks, kura klātbūtnē var liecināt par ilgstoši nepārveidotiem meža apstākļiem. To apdraud vecu mežu izciršana un pārmaiņas meža dabiskā mitruma režīmā.

Uz satrudējušas skujkoku koksnes var augt **zaļā bukšbaumija** – neliela, grūti konstatējama sūna, kas ir viens no dabisku, ilgstoši pastāvējušu mežu rādītājiem. Šis Eiropas nozīmes un Latvijā īpaši aizsargājamās sūnas zaļais ķermenis ir ļoti sīks, tāpēc visvieglāk to pamanīt tad, kad attīstās sporu vēcelītes. Tās paceļas virs trūdošās koksnes un palīdz sūnai izplatīties. Šai sugai īpaši svarīga ir atmirusi skujkoku koksne. Sugu apdraud piemērotu mežu izciršana, atmirušās koksnes izvākšana un meliorācija, kas var mainīt meža mikroklimatu un mitruma apstākļus. Tā atgādina, ka mežs nav tikai dzīvi koki – arī nokrituši un trūdoši stumbri ir nozīmīga ekosistēmas daļa.

Uz nokritušiem, trūdošiem stumbriem var slēpties arī īpaši aizsargājamā **kailā apallape** – neliela aknu sūna, kas veido nelielus zaļus klājiņus. Tās dzinumi parasti nepārsniedz 2 cm, tāpēc šo reto meža iemītnieci visvieglāk pamanīt, rūpīgi ieskatoties mitrā meža zemsedzē uz kritālām. Tā visbiežāk sastopama mitros egļu un jauktos, arī purvainos mežos un dumbrājos. Tai īpaši svarīgs pastāvīgs mitrums, noēnojums un piemērota atmirusi koksne, uz kuras augt (tāpēc kritālas ir nozīmīga dzīves telpa daudzām retām sūnu sugām). Šo sūnu apdraud dabisko meža apstākļu pārmaiņas, īpaši to izciršana un nosusināšana, kas var veicināt koksnes un apkārtējās vides izžūšanu. Sugas saglabāšanai būtiski ir aizsargāt piemērotas meža dzīvotnes.

Neparasts dabas dārgums ir **vēdekļa sārtaine** – reta sēne, kas var slēpties mežā uz vecas, satrudējušās koksnes. Latvijā tā ir stipri apdraudēta. Līdz šim zināmas aptuveni 25 atradnes, no kurām viena atrodas Salacas piekrastes mežos. Šo sēni var pazīt pēc bāli rožainās vai aprikožsārtās cepurītes, kuras virsmu klāj gļotains, izteikti krunkains tīklojums. Vēdekļa sārtaine ir koksnes saprotrofs – sēne, kas barības vielas iegūst, noārdot atmirušo koksni. Latvijā tā galvenokārt aug uz mirušiem gobi un vīksnu stumbriem. Tādēļ arī šai sēnei, tāpat kā daudzām citām retām meža sugām, nepieciešama dabiska, nepārveidota vide, kurā saglabājas veci koki un kritālas.

Uz senu ozolu stumbriem vai kritālām reizēm var ieraudzīt koši oranžu sēni, kas izceļas uz tumšā fona. Tā ir **košā zeltapore** –

reta un īpaši aizsargājama piepe, kuras spilgtā krāsa un gaļīgais auglķermenis padara to par vienu no neparastākajām Latvijas sēnēm. Tās auglķermeņi parasti ir dzeltenoranži, mīksti un pusapaļi, to platums var sasniegt pat 20 cm. Sēne aug uz atmirušas ozolu koksnes, kā arī mēdz būt sastopama vecu, dzīvu koku dobumos un plaisās. Tā barojas, noārdot koksni, un ir nozīmīga dabiskā meža vielu aprītē. Ir zināmas vairāk nekā 70 atradnes, tomēr sugas nākotni apdraud vecu ozolu un tiem piemērotu augšanas vietu samazināšanās. Tās saglabāšanai svarīgi saudzēt ne tikai dzīvus, vecus ozolus, bet arī nokaltušus kokus un kritālas.

Zivis

Projektā *LIFE IS SALACA* Salacas strauļteču atjaunošana tiek veikta, lai palīdzētu ekoloģiski jutīgajām zivju sugām, kuru nārstam ļoti būtiskas ir strauļteces ar irdenu, grantainu un oļainu grunti, – lašiem, arī taimiņiem un nēģiem. Taču ieguvēji būs arī citi ūdens iemītnieki. – *No šiem pasākumiem labums būs arī platgalvei un pavīkei,* – teic K. Abersons. Arī tās ir ekoloģiski jutīgas sugas.

Platgalve ir Eiropas nozīmes un Latvijā īpaši aizsargājama zivju suga, kas turklāt ir viena no dabas parka *Salacas ieleja* dabas vērtībām. Platgalvi var pazīt pēc lielās galvas, kas veido aptuveni ceturto daļu no zivs ķermeņa garuma, un acīm, kas novietotas galvas virspusē. Tās garums parasti ir līdz 9 cm, reti pārsniedz 15 cm, un tā var nodzīvot sešus vai vairāk gadus. **Pavīke** jeb strauta pavīke nav Latvijas un Eiropas nozīmes aizsargājama suga, tā iekļauta Bernes konvencijā par Eiropas dzīvās dabas un dabisko dzīvotņu aizsardzību. – *Latvijā tai neklājas ļoti spoži. Pavīke ir viena no sugām, kam vajadzīgs tekošs, puslīdz tīrs un padziļš ūdens. Salaca tai ir ļoti piemērota. Arī šī suga iegūs no strauļteču attīrīšanas,* – teic zivju eksperts. Pavīkei patīk straujas, pat krāčainas vietas, tā nārsto dzidrā tekošā ūdenī virs oļainas vai grantainas gultnes. Tās dzīves ilgums var sasniegt deviņus gadus. Parasti pavīke izaug līdz 9 cm gara, taču atsevišķos avotos minēts, ka tā var pārsniegt arī 17 cm.

Tekošos ūdeņos nārsto arī **vimba**, kas Salacā parādās arvien vairāk. Tā galvenokārt uzturas un barojas jūrā, bet nārsta laikā dodas uz upēm.

Šovasar pētnieki veica projektā iesaistīto upju – Salacas, Korģes, Svētupes un Glāžu-pes – atkārtotu monitoringu, papildus veicot arī zivju uzskaiti, lai novērtētu īstenoto pasākumu efektivitāti. Rezultāti tiks apkopoti rudens un ziemas sezonā. K. Abersons norāda, ka atjaunotajās vietās lašu mazuļi ir, taču pagaidām grūti izvērtēt, vai to ir vairāk vai mazāk. Tam nepieciešama sīkāka analīze, kurā jāņem vērā gan strauļteču platību palielināšana, gan zivju populācijas dabiskās svārstības un citi ietekmējoši faktori.

Sagatavoja **Līga LIEPIŅA**
Dāvja OZOLIŅA, Egila KAZUBIERŅA,
Lindas UZULES un Ilzes ĶUZES foto

Tematisko lappusi atbalsta:

Limbažu novads

Par «Zini, sargā, copē!» saturu atbild projekta īstenotājs SIA «Izdevniecība Auseklis».